

СЕКЦІЯ 7. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 376.42:159:371.212.72

**ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕУСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ
УЧНІВ ІЗ ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУ (ДРУГЕ ПОВІДОМЛЕННЯ)**

Яковлева С.Д., д. психол. н.,
доцент, завідувач кафедри корекційної освіти
Херсонський державний університет

У статті проаналізовано шляхи та засоби попередження неуспішності навчання учнів із вадами інтелекту. Досліджено стан довільної уваги та визначено стан сформованості графічних вмінь та рівня довільної регуляції в дітей з вадами інтелекту під впливом корекційного навчання.

Ключові слова: навчання, діти з порушеннями інтелекту, індивідуальні труднощі, навчальна неуспішність, показники уваги, стан сформованості графічних навичок та довільної регуляції.

В статті проаналізовані пути и способы предупреждения неуспеваемости учащихся с нарушениями интеллекта. Исследовано состояние произвольного внимания, определено состояние сформированности графических умений и уровня произвольной регуляции у детей с нарушениями интеллекта под влиянием коррекционного обучения.

Ключевые слова: обучение, дети с нарушением интеллекта, индивидуальные трудности, учебная неуспеваемость, показатели внимания, состояние сформированности графических умений и произвольной регуляции.

Yakovleva S.D. WAYS AND MEANS OF PREVENTING THE FAILURE OF TRAINING STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES (SECOND MESSAGE)

The article analyzes the ways and ways of preventing the failure of students with intellectual disabilities. The state of voluntary attention and determination of the formation of graphic exercises and the level of arbitrary regulation in children in intellectual disturbances under the influence of corrective training are studied.

Key words: education, children with intellectual disabilities, individual difficulties, academic failure, attention indicators, state of formation of graphic skills and arbitrary regulation.

Постановка проблеми. Перед освітою постають нові завдання: школа повинна орієнтуватися на створення оптимальних умов для розвитку кожної дитини. У традиційному навчальному процесі завжди фіксованими є параметри умов навчання (однаковий навчальний час, засіб пред'явлення інформації і т.п.). Єдине, що залишається незафіксованим, – це результати навчання, які характеризуються помітним розкидом.

Серед усього різноманіття завдань, які стоять також і перед спеціальною школою, вчителі, які і раніше, на перше місце поставили необхідність формування міцних знань учнів. Організація в процесі навчання діяльності дітей, які навчаються адекватному реальному суспільному життю, перетворює школу із школи навчальної, відірваної від реальності, в школу «життя», школу діяльності, яка забезпечує учням природну соціалізацію, робить їх суб'єктами своєї діяльності і всього свого життя. Орієнтація учнів у процесі такого «життєвого» навчання в реаліях громадської, наукової, культурної та інших областей дозволяє їм ба-

чити перспективи свого життєвого шляху і, відповідно, планувати і усвідомлено здійснювати розвиток своїх здібностей [7].

На розвиток особистості впливає значна кількість різноманітних чинників, які можна поділити на внутрішні, природні задатки людини і зовнішні – навчання, виховання та вплив середовища. На процес розвитку, як зазначає Г. Костюк, впливають лише ті умови, з якими дитина має тісний контакт, а середовище впливає на розвиток через діяльність. Ця теза має важливе значення, адже дозволяє зробити висновок про те, що інтелектуальний розвиток особистості неможливий без включення її в активну навчальну діяльність [6].

Відповідно до теорії Л. Виготського, існує два рівні розвитку дитячої особистості: перший – сформований, а другий етап – це процес дозрівання, який стосується допоміжної школи, оскільки діти з порушеннями в інтелектуальному розвитку не можуть самі впоратися із завданнями самостійно. Саме в цьому їм повинна допомогти школа. Таким чином, навчання повинно орієнтуватися на можливості дитини, тобто на вже

дозрілі функції та стимулювати ті, які знаходяться на стадії розвитку.

Одним з основних важелів навчальної діяльності є мотивація до навчання. Основою мотивації, як вважає Л. Занков, є пізнавальний інтерес. З огляду на це запропонована ним методика передбачає залучення учнів до різних видів діяльності, широкого використання дидактичних ігор, дискусій, а також методів, спрямованих на збагачення уяви, мислення, пам'яті, мовлення.

Особливості організації навчального процесу за цією концепцією є гнучка структура уроку, побудова процесу пізнання «від учня», забезпечення інтенсивної самостійної діяльності учнів, пов'язаної з емоційними переживаннями, колективним пошуком на основі спостереження, порівняння, групування, класифікації, виявлення закономірностей, самостійного формулювання висновків, створення педагогічних ситуацій, спілкування. Отже, система Л. Занкова акцентує увагу вчителя на головних параметрах розвитку школярів: на їхніх уміннях мислити, спостерігати, практично діяти.

Дещо інший напрям розвиваючого навчання був запропонований Д. Ельконіним і В. Давидовим. Саме В. Давидов ввів поняття «розвиваюче навчання». Згідно з теорією розвиваючого навчання в початковій ланці змістом виступають теоретичні знання, а методом є організація спільної навчальної діяльності [5].

Спільна навчальна діяльність передбачає спільну роботу вчителів, батьків та учнів. Кожен вчитель прагне досягти якомога вищих успіхів у своїй роботі. Використовуваний метод інтерв'ювання дозволив з'ясувати, що 64% вчителів отримують задоволення від своєї роботи. Але частина учнів усе ж таки попадає в розряд «невстигаючих учнів».

Дослідники вважають, що в основі неуспішності лежить розбіжність вимог до пізнавальної діяльності учнів відповідно до реального рівня їхнього розумового розвитку, тобто можна визначити неуспішність як показник порушення взаємодії між учнем, вчителями та зовнішніми умовами.

До загальнокласних мір, що сприяють попередженню і подоланню неуспішності, учні відносять: роз'яснення учням і батькам значущості навчання; застосування системи різноманітних вправ з метою вивчення звичок відповідального ставлення до навчання; системи колективного схвалення успіхів у навчанні; спеціальні заняття з оволодіння елементами організації навчальної діяльності; знайомство учнів з основними шляхами розвитку уваги,

пам'яті, мислення, волі тощо; забезпечення сприятливої моральної атмосфери у відносинах між учнями; правильна організація життя класного колективу, де кожен учень відчуває потребу в спілкуванні з ним; встановлення тісних зв'язків з батьками учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При значному зниженні працездатності в учнів допоміжних шкіл виникає стан, який негативно відображається на їх ставленні до навчальної роботи, втрачається інтерес, виникає почуття невпевненості у своїх діях, знижується пам'ять, увага, порушується координація рухів тощо. Тому проблема працездатності учнів відноситься до числа важливих проблем педагогіки, психології, шкільної гігієни та фізіології [2; 4].

Ці питання широко вивчалися багатьма вченими, серед яких: А.М. Грабаров, Г.М. Дульнев, В.Ю. Карвяліс, К.Н. Павлова, М.І. Рябцев, К.М. Турчинська, О.П. Хохліна, І.Г. Єременко та ін. Вони вказують на те, що інтегральним показником функціонального стану є розвиток основних функціональних мозкових систем. У той же час важливе значення приділяється професійній компетентності педагога. Особливої гостроти набувають проблеми підвищення теоретичного рівня викладання матеріалу, чіткого планування та послідовного викладення навчального матеріалу; вміння застосування учителем вимог до учнів щодо якості їх знань, умінь та навичок; правильної організації праці школярів на уроці і вдома; ґрунтовного та систематичного закріплення пройденого матеріалу тощо.

Умови оптимізації навчального процесу були чітко викладені Ш. Амонашвілі, який вважав, що для інтелектуального розвитку дитини педагогом повинні бути поставлені основні вимоги, а саме:

- зміст, атмосфера спілкування, стиль взаємин повинні допомагати дитині вчитися, засвоювати все справді загальнолюдське, пізнавати себе як людину, плекати почуття власної гідності, самоповаги, усвідомлення, що з нею рахуються, вона потрібна, її помічають, цінують;

- педагогічний процес повинен сприяти формуванню соціально значущих мотивів учіння, духовному піднесенню, моральному становленню, спонукати до співпереживання, взаємодопомоги, об'єднувати дитячий колектив на основі однієї мети, єдиних принципів, взаємостосунків (що і передбачає інклюзивне навчання та виховання);

- у педагогічному процесі повинен надаватися простір для творчості, кмітливості. Самостійності, пізнавальної та громадської активності дітей; характер спілкування в дитячому колективі повинен

допомагати кожній дитині розвивати свою справжню природу [1].

Запропоноване особистісно-орієнтоване навчання забезпечує розвиток особистості учня відповідно до його індивідуальних особливостей. Дана модель навчання передбачає щадний режим навчання, правильну тактику індивідуального підходу до кожної дитини та його послідовну реалізацію.

Враховуючи стан психофізіологічних процесів учнів, розумно дозується навчальне навантаження. Широко використовується такий засіб індивідуалізації навчання, як різна міра допомоги дітям. Дітям, які не можуть виконувати завдання за усною інструкцією, забезпечують відповідну наочність. Для дітей з повільним темпом роботи важливо дозувати і регламентувати роботу, намагатися поступово прискорювати темп її виконання, що не буде відображати їх невстигання у роботі усього класу.

Значущості в індивідуальній роботі з учнями допоміжної школи набуває правильний підхід до аналізу та оцінки діяльності. Необхідно спиратися на позитивні якості учня, знаходити форму оцінки, яка б стимулювала дитину в роботі. Це ефективно впливає на весь процес діяльності учня, запобігає виникненню конфліктної ситуації, коли учень відмовляється від роботи у класі.

Реалізація диференційованого підходу до навчання в допоміжній школі базується на тому, що в кожному класі можна виділити учнів із певними типологічними особливостями, що дає можливість здійснити диференційоване навчання в межах кожної школи без перебудови встановленої системи організації педагогічного процесу. Потрібно лише відповідно комплектувати класи відповідно до рівня розвитку в учнів здібностей та пізнавальних можливостей.

Постановка завдання. Мета – проаналізувати шляхи та засоби попередження неуспішності навчання учнів із вадами інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першому повідомленні ми розглядали групу дітей 9-10 років у кількості 19 осіб, які навчалися у 2-3 класах спеціальної допоміжної школи № 1 м. Херсона. Нами було здійснено вивчення причин і проявів індивідуальних труднощів із боку слухової, зорової, моторно-слухової пам'яті. У дітей цієї ж групи було досліджено стан уваги, що має велике значення для засвоєння навчального матеріалу, про що йтиме в статті.

Увага – це психічне явище, але не самотійна форма психічного відображення,

а організація тих або інших його форм (організація свідомості), внаслідок якого щось відбивається у свідомості більш виразно, інше – менш виразно («стає фоном»). Кожному вчителю молодших класів відомо, що не можна будувати повсякденну роботу на вольовій довільній увазі. Вона вимагає великого нервового напруження і виявляється дуже важкою не тільки для маленьких учнів, але і для дорослих, тому треба орієнтуватися на післядовільну, повторну увагу, яка підтримується зацікавленістю. Вона виникає там, де діти повинні думати над своєю роботою, шукати способи її вирішення, знаходити схоже і відмінне, узагальнювати і робити висновки, міркувати і доводити. Таким чином, увага підтримується активною розумовою діяльністю. Якщо вона цікава і продуктивна, вона «тримає» увагу дітей, не вимагаючи від них великого нервового напруження. По мірі того, як діти привчаються до навчання, в їх активну навчальну діяльність вчитель пропонує завдання, що вимагають вольового зусилля. Не все в навчальній діяльності цікаве, і в дітей треба поступово формувати здібність до вольового зосередження. Але таке «привчання» повинно здійснюватися поетапно, при обдуманому дозуванні завдань, що вимагають спочатку короткого, а потім все більш тривалого вольового зосередження. Для дослідження такого вольового компоненту ми відібрали методику «Розподілу та переключення уваги». На першому етапі дослідження уваги в дітей 2-го класу ми спостерігали більш низький рівень переключення та розподілу уваги. Спочатку розумово відсталі діти не зовсім зрозуміли як працювати з бланковими методиками. На другому етапі дослідження були отримані кращі результати, що може свідчити про розвиток довільної уваги в процесі навчальної діяльності (табл. 1).

Основними якостями уваги є її об'єм, концентрація (сила зосередження) і стійкість (тривалість зосередження). Об'єм уваги – це та кількість об'єктів, які людина може одночасно «охопити» з однаковою ясністю.

Концентрація уваги характеризує силу зосередження людини і визначається тією силою нового подразника, яка необхідна для гальмування колишньої домінанти і створення нової. У молодших школярів сила зосередження зазвичай невелика.

Стійкість уваги також має невеликий значення у молодших школярів. Відомо, як довго, з неослабною увагою діти можуть слухати цікаву і доступну їх розумінню розповідь. У такій тривалості збереження однієї домінанти виявляється значна стійкість

дитячої уваги, але разом із тим вчителю добре відоме швидке відволікання уваги молодших школярів, труднощі зосередження на чомусь нецікавому, але потрібному, тим більше на тривалий час. При дослідженні уваги в третьому класі ми одержали такі показники: в 2-й чверті – 0,59% та в 3-й чверті – 0,66%. Дані показники розподілу та переключення уваги майже однакові як у учнів 2-го так і в учнів 3-го класу, що, у свою чергу, доводить про слабкість формування стійкості, концентрації та обсягу довільної уваги, що є характерним явищем для розумово відсталих дітей.

Увага проявляється в умінні людини зосередитися на будь-якому одному подразнику або на декількох подразниках (на цілісному їх комплексі), виділяючи їх з всього потоку подразнень, які діють щохвилини на нервову систему людини. У цьому випадку подразники, що знаходяться в полі уваги, сприймаються найбільш ясно. Такий виділений подразник, займаючи головне, домінуюче положення, створює в корі головного мозку людини найбільш сильний осередок нервового збудження – домінують. При цьому дія всіх інших подразників (як зовнішніх, так і внутрішніх) гальмується. Вони не дійдуть до свідомості людини, вона їх не помічає. Але проходить час, і головний осередок нервового збудження гасне, тобто спостерігається процес втомлення, і спрямованість уваги відхиляється. Дитина починає відволікатися від своєї роботи, і будь-який новий подразник, набуваючи особливу силу, займає місце домінуючи [3]. У нашому випадку ми приділяємо

визначальну роль процесу стомлення, тому що розумово відсталі учні молодших класів швидко втомлюються і не можуть тривалий час зосереджувати увагу на одному предметі чи дії.

У розумово відсталих дітей із дефектами розвитку центральної нервової системи відзначаються відхилення під час виконання графічних завдань (графічний диктант, лабіринт, переплетіння ліній тощо). Спостерігається сповільненість та напруженість рухів, важкість у переключенні з одного руху на інший, неточність рухів тощо. Усе це зумовлює низькі показники рівня довільної регуляції цих дітей та їх швидку втомлюваність.

Слабкість волевих імпульсів розумово відсталих дітей призводить до недостатньо активного включення дитини в роботу. Це зумовлює їх пасивність та невміння мобілізувати свою активність. Періоди напруження змінюються періодами пасивності, знаходячи об'єктивне вираження в кількісно-якісних змінах продукції.

Порівняльне дослідження статичного напруження м'язів правих та лівих кінцівок розумово відсталих школярів також підтверджує їх слабкість. Особливу увагу було приділено моториці пальців. Сповільненість та напруженість рухів, труднощі переключення з одного руху на інший пов'язані, на думку О.М. Правдіної-Вінарської, з недостатньою рухомістю нервових процесів, а неточність рухів – із недиференційованістю та надмірною іррадіацією.

Під час діагностування індивідуальних труднощів у навчанні в учнів молодших кла-

Таблиця 1

Дослідження розподілу та переключення уваги в розумово відсталих учнів 2-3 класів

№	ПІБ 2 клас	Параметри розподілу та переключення уваги		ПІБ 3 клас	Параметри розподілу та переключення уваги	
		2 чверть %	3 чверть %		2 чверть%	3 чверть %
1	Б-нь Р.	0,4	0,45	Б-й В.	0,75	0,80
2	К-а У.	0,48	0,65	Б-т Ю.	0,65	0,75
3	А-й С.	0,35	0,4	Д-а Є.	0,4	0,4
4	П-о В.	0,65	0,7	І-о Д.	0,35	0,4
5	С-к В.	0,7	0,75	К-а О.	0,77	0,8
6	С-в П.	0,6	0,68	К-а В.	0,65	0,7
7	С-о М.	0,75	0,78	М-в Р.	0,68	0,72
8	Середнє значення	0,56	0,63	М-а Л.	0,65	0,74
9				О-в О.	0,6	0,65
10				П-х І.	0,3	0,35
11				Ц-к Б.	0,55	0,75
12				К-к І.	0,76	0,8
				Середнє значення	0,59	0,66

Таблица 2

Стан сформованості графічних вмінь та рівня довільної регуляції в учнів із порушеннями інтелекту 2-3 класів

№	ПІБ 2 клас	Методика «Лабіринт»		ПІБ, 3 клас	Методика «Лабіринт»	
		2 чверть %	3 чверть %		2 чверть %	3 чверть %
1	Б-нь Р.	35	30	Б-й В.	80	80
2	К-а У.	60	70	Б-т Ю.	75	80
3	А-й С.	30	35	Д-а Є.	35	35
4	П-о В.	40	60	І-о Д.	35	35
5	С-к В.	70	70	К-а О.	70	75
6	С-в П.	70	75	К-а В.	60	80
7	С-о М.	75	80	М-в Р.	60	65
8	Середнє значення	54,29	60,71	М-а Л.	65	70
9				О-в О.	65	80
10				П-х І.	30	35
11				Ц-к Б.	75	80
12				К-к І.	80	80
				Середнє значення	60,83	66,25

сів допоміжної школи було виявлено, що однією з проблем є формування графічних навичок, які пов'язані не тільки з увагою, але й з готовністю руки до письма. Навіть на першому етапі дослідження було зрозуміло, що з методикою «Лабіринт» краще справилися учні 3-го класу (60,83%), тоді як у 2-му класі учні одержали значення показників – 54,29. Це пояснюється тим, що в учнів 3-го класу розвиток графічних вмінь та навичок кращий і пов'язаний із навчальною діяльністю (табл. 2.), тоді як в учнів 2-го класу розвиток графічних вмінь знаходиться на початковому рівні. Але незважаючи на вищезазначене, учні 2-го класу на другому етапі дослідження показали кращі результати (2 чверть – 54,29%; 3 чверть – 60,71%)

Необхідність одержання експериментального матеріалу викликає не лише теоретичний інтерес, але має важливе практичне значення, оскільки є вирішенням висунутої проблеми, яка є частиною більш загальної проблеми – корекції недоліків індивідуальних труднощів у навчанні розумово відсталих школярів.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, одержані на основі цих методів кількісні дані, їх аналіз дають можливість виявити відомості про педагогічний процес на рівні закономірностей.

Різноманітність застосованих методик пов'язана з характером досліджень, які проводяться, прагненням до комплексного вивчення вищезазначеної проблеми – вдосконалення педагогічного процесу

в допоміжній школі. Ці дані дозволяють вчителю-дефектологу підтримувати працездатність школярів на оптимальному рівні і тим самим підвищити ефективність засвоєння навчального матеріалу, успішніше вирішувати корекційні завдання, здійснювати пропедевтичну підготовку учнів молодших класів до наступного етапу навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества / Ш.А. Амонашвили. – К.: Наукова думка, 1991. – 111 с.
2. Бутивщенко Л.Н. Особенности развития мыслительных операций у младших школьников в процессе обучения : автореф. ... канд. психол. наук / Л.Н. Бутивщенко. – К, 1989. – 24 с.
3. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости. Обучение и развитие детей школьного возраста / Л.С. Выготский // Избранные психологические исследования. – М., 1956. – 320 с.
4. Григорьева Л.П. Психопатология развития внимания у детей в норме и со сложными сенсорными нарушениями (ч. 1) / Л.П. Григорьева // Дефектология, 2002. – № 1. – С. 3–14.
5. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психопатологічному забезпеченні діяльності : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.02 «Психопатологія» / О.М. Кокун. – К, 2004. – 416 с.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколенко. – К. : Рад. школа, 1989. – 606 с.
7. Новиков А.М. Методология образования. Издание второе / А.М. Новиков. – М. : «Эгвес», 2006. – 488 с.